

HAJDÚ ZOLTÁN*

Magyarország állam-szomszédsági környezetének átalakulása, 1918–2008

Abstract

After the World War, and collapsed of Austro-Hungarian Monarchy in 1918, Hungary turned to be a really independent state in June of 1920, on the 1/3 of former historical territory. The new neighbourhood (Austria, Czecho-Slovakia, Romania, Yugoslavia) were on bad terms with Hungary. Between 1938–1941 the state-neighbourhood of Hungary changed very rapidly.

Great power (Germany, Soviet Union) neighbours appeared around Hungary, and „old” neighbours (Austria, Czecho-Slovakia, Yugoslavia) disappeared. In 1945 turned to be again a new neighbourhood around Hungary (Austria, Czecho-Slovakia, Soviet Union, Romania, Yugoslavia).

After the socialist countries’ systemic changes a new neighbourhood was established around Hungary. She had seven (Austria, Slovakia, Ukraine, Romania, Serbia, Croatia, Slovenia) neighbours.

1. Bevezetés

A magyar állam területe történetileg többször és jelentősen változott. A területi változásokat a belső viszonyok átalakulása, a szomszédsági hatalmi változások, illetve nem egy esetben nagyhatalmi mozgások határozták meg. Alapvető átrendeződések mentek végbe az I. és a II. világháború után, illetve az 1990-es évek elején a kétpólusú világ összeomlása következtében.

Nemcsak Magyarország, hanem részben vele összefüggésben, részben pedig tőle függetlenül (1990-es évek), az állam-szomszédsági környezete is lényegileg és többször átrendeződött. A szomszédos államokon túl többször újrendeződtek a szövetségi kapcsolatok is, melyek mindenkor hatással voltak az ország államközi viszonyainak az alakulására is.

Azt mondhatjuk, hogy nem csak Magyarország, de a Kárpát-medence és szélesebb térsége az államosodási folyamatok szempontjából egy rendkívül sajátos, dinamikus térség volt történetileg és a modernizáció egész időszakában is.

E rövid elemzésben az I. világháború utáni állam-szomszédsági folyamatokat tekintjük át. A mintegy 90 év alatt országok tűntek el, illetve jelenetek meg Magyarország szomszédságában, s egy-egy éven belül (1938, 1941) is lényegi változások következtek be.

2. Magyarország állam-szomszédsági környezetének változásai

A szomszédsági, s azon belül az állam-szomszédsági kapcsolatokról való vélekedések mindenkor jelen voltak a magyar közgondolkodásban, elég ha csak a „Rossz szomszédság török átok” szólásra utalunk. A különböző közösségek (családok, falvak, városok, megyék) minden szinten viszonyultak a szomszédság adta lehetőségekhez, kihívásokhoz.

* DSc, egyetemi tanár – MTA RKK, Pécs.

2.1. A birodalom veresége és a szétesés bizonytalanságai, 1918–1920

1918 őszére minden háborús szereplő számára világossá vált, hogy a központi hatalmak elveszítették a háborút. Az Osztrák-Magyar Monarchia nem tudott elszakadni Németországtól, a háborús vereség a Monarchiát, s részeként a történelmi Magyarországot rántotta a szakadékba.

Sem a polgári demokratikus forradalom, sem pedig az 1919-es évben rövid időre hatalomra jutó proletárdiktatúra nem volt képes az ország területi integritását megvédeni, bár a Tanácsköztársaság 1919 tavaszán még katonai és politikai sikereket ért el a Felvidéken, (létrehozta a Szlovák Tanácsköztársaságot), de végül is a túlerő, és a hatalmi politika győztes ország perifériáin formálódó, néhány naptól néhány hónapig „regnáló” területi képződmények arra hívták fel a figyelmet, hogy a perifériákon nem csak a nemzetiségi kérdés, de a bonyolult területi érdekek és kapcsolatok is megjelentek szerveződési alapként.

2.2. Nemzetközileg legitimált béke-struktúra, 1920–1938

A trianoni szerződés 1920. június 4-én véglegesítette és nemzetközi jogilag garantálta a felszabdalt történelmi Magyarország 1/3 részén létrejövő ország új határait. A magyar állam és a magyar etnikum szállásterülete szétdarabolódott a szomszédos államok között, Magyarország medence-országból medence-feneki országgá vált. Az utódállamok területileg, hatalmilag részévé váltak a Kárpát-medence területének, elsődleges céljuk a megszerzett területek megőrzése nemzetközi (Nemzetek Szövetsége) és többoldalú garanciákkal (kis-antant) történő körbebástyázása volt. Az új határok pontos kijelölése után (1923) az új szomszédsági környezetben Magyarország szinte kiszolgáltatottan állt.

Magyarországnak nem voltak szövetségesei, Ausztria volt a legkevésbé ellenségnek tekintett új szomszéd. Csehszlovákiával, Romániával és a Szerb-Horvát-Szlovén Királysággal (majd Jugoszláviával) az ország kinyilvánítottan ellenséges viszonyban volt.

A két világháború közötti időszak megbékélési kísérletei (Jugoszlávia) nem jártak hosszabb távon eredménnyel. A szomszédsági környezet ellenséges jellege szinte lebénította a kapcsolatok formálódását. (Az időszakban megfogalmazott kölcsönös ellenségképek hosszan hatottak, még ma is jelen vannak sok tekintetben.)

2.3. Az ideiglenes, részleges szomszédsági újjárendezés, 1938–1944

1938 márciusában Németország bekebelezte Ausztriát (Anschluss), így Burgenland birtoklása révén Magyarország szomszédjává, és a Kárpát-medence közvetlen, nagyhatalmi szereplőjévé vált. Ettől az időszaktól kezdve lényegileg befolyásolta a térségen belüli gazdasági, politikai, katonai változásokat. Berlin sok szempontból a térség meghatározó, döntési központjává vált.

1938–1941 között Magyarország számára minden év új területgyarapodást, s részben új szomszédsági helyzetet hozott. 1938-ban az I. bécsi döntéssel a Felvidék déli, döntően magyarok által lakott része került vissza (az új államhatár jelentős mértékben nyelvi, etnikai határ is volt), 1939-ben önálló katonai akcióval a Kárpátalja területe, mellyel az ország ismét soknemzetiségűvé vált, s a rutén népesség területileg szinte homogén szállásterülettel rendelkezett a Kárpátokban és közvetlen előterében.

Az átalakulások alapvetően érintették az északi szomszédságot. Csehszlovákia felbomlása, az önálló Szlovákia létrejötte, illetve a Kárpátokban a közös magyar–lengyel határ megvalósulása új helyzetet teremtett.

Lengyelország 1939. őszi német–szovjet felosztása után a Szovjetunió 1941 nyaráig Magyarország közvetlen szomszédja lett. Ez azt jelentette, hogy nyugaton Németország,

keleten pedig a Szovjetunió határozta meg az ország állam-szomszédtsági környezetét. Az időszak két meghatározó hatalma küzdelmében formálódtak a térség további folyamatai. (Ha a politikai földrajzban bevezetett „közvetlen szomszédtság” kategóriát nézzük e rövid időkben, akkor Magyarország közvetlen szomszédtsága az Északi-tengertől a Csendes-óceánig terjedt.)

1940-ben a II. bécsi döntéssel Észak-Erdély került magyar fennhatóság alá, mely nagyrészt etnikai határ volt, de mellyel ismét jelentős nemzetiségi tömegek kerültek az ország új határai közé. A szomszédtsági környezetet annyiban érintette a változás, hogy Románia sokkal kisebb nagyságrendű, de ellenségesebb szomszéd lett.

1941-ben Jugoszlávia formális felbomlása után a délvidéki területek visszacsatolására került sor, mely ismét nagy számban eredményezett nemzetiségi lakosságot.

Jugoszlávia szétesése után a szerb területek német megszállás alá kerültek, a létrejövő Független Horvát Állam is alapvetően német befolyás alatt állt. Magyarország szomszédtsági viszonyai szempontjából ez az időszak abból a szempontból volt sajátos, hogy Németország hatalmi és területi szempontból szinte teljesen bekerítette az országot.

1938–1941 között így Magyarország térségében szinte „mozgó államterületek és határok” alakultak ki, a folyamatokat Németország mozgatta elsősorban. Mindenki számára világos volt, hogy a világháború kimenetele fogja eldönteni az országok és az államhatárok sorsát.

2.4. A „vesztes lebegés” bizonytalanságai, 1945–1947

Magyarország ismét a vesztesek oldalán fejezte be a világháborút. Nem csak Magyarország, de szomszédjai közül Románia, a független Szlovákia, Horvátország is a vesztesek oldalán állt valójában. (Ausztria helyzetét ellentmondásosan ítélték meg a győztes hatalmak.) A háború után visszaállított Csehszlovákia és Jugoszlávia a nyertesek közé került „besorolásra”.

A szovjet csapatok szállták meg a Kárpát-medence nagy részét. Alapvetően a sztálini területszerző, imperialisztikus politika érvényesült a Kárpát-medence egész térségében. Kárpátalja kétoldalú csehszlovák-szovjet megállapodás, illetve „népszavazás” eredményeként a Szovjetunióhoz került, Észak-Erdélyben a szovjetek katonai közigazgatást vezettek be, rövid ideig bizonytalan volt a terület további sorsa, de végül Románia visszakapta a régiót. Jugoszlávia újraszervezte és újradefiniálta önmagát. Ausztria négyhatalmi megszállás alá került, a Magyarországgal szomszédos területeken szovjet megszállás volt.

A béketárgyalások előtt elvileg és gyakorlatilag is sok vitatott terület volt Közép-Európában. Magyarország csak nagyon óvatosan, s elsősorban Románia irányában vetette fel a határmódosítás lehetőségeit. (A szláv államok felé nem tett törekvéseket érdemben a határok módosítására.)

1947 februárjában a párizsi békeszerződés végül a trianoni határokat rögzítette, azzal, hogy Pozsony „védelme” érdekében a pozsonyi hídfő három községét Csehszlovákiához csatolta. A korábbi szomszédok mellett a Szovjetunió megjelenése lényegi változást jelentett.

2.5 A széttagolt Kárpát-medence a megosztott Európában, 1947–1991

1947–1991 között a Kárpát-medence állami feldaraboltsága, és Magyarország szomszédtsági környezete „befagyott”. A szomszédtságban jelen voltak a „rendes szocialista országok” (Szovjetunió, Csehszlovákia, Románia), az el nem kötelezett Jugoszlávia (melynek megítélése a korszakban széles ellentétek között ingadozott), valamint a megszállt, majd 1955 után önállóvá, és semlegessé váló Ausztria.

A hidegháború kezdeti időszakában a megosztottság szinte a hermetikus elzárás viszonyaihoz vezetett. Valójában két „vasfüggöny” ereszkedett le, egy nyugat és Jugoszlávia, s egy a Szovjetunió felé, mely a lakosságközi kapcsolatépítések és mozgások tekintetében volt „csak” vasfüggöny, az ideológia, az anyag és a katonai erők mozgása szempontjából „nyitott határ” volt. Alig volt „magánjellegű” személyforgalom az államhatárokon keresztül.

Az új szomszédsági környezet meghatározó eleme az volt, hogy a Szovjetunió „belépett a Kárpát-medencébe”, a szomszédok közül Csehszlovákia, Románia „a béketábor” tagja lett, Ausztria 1955 után semleges tőkés szomszédná vált, míg Jugoszlávia „el nem kötelezett” szocialista szomszéd lett. Magyarország államhatárainak nagy része „szocialista rendszerbelső”, illetve szövetségi (KGST, Varsói Szerződés) határ lett.

Az 1960-as évek elejétől kezdve fokozatosan oldódtak a görcsök a hidegháborús görcsök, a kapcsolatok normalizálása csak rendkívül lassan haladt. A nyitásban jelentős szerepet játszott Magyarország. A „piros útlevél” (szocialista) bevezetésével a magyarok viszonylag szabadon utazhattak a térségben. Önmagában az útlevél nem volt érvényes a Szovjetunióra és Jugoszláviára. (Természetesen Ausztriára sem.)

A hidegháborús időszak, illetve a szocialista szövetségi rendszer – mindenek előtt a Szovjetunió irányában – alapvető szerkezeti kapcsolódásokat épített ki. Ezek különösen az infrastrukturális rendszerekben váltak maradandóvá.

2.6. Ellenségkép nélkül, változó szomszédsággal, 1991 után

Az államszocialista rendszerek összeomlása alapvető belső társadalmi, gazdasági, politikai struktúraváltozásokhoz vezetett. Jugoszlávia szétválási folyamatai 1991 nyaratól felgyorsultak, Horvátország, Szlovénia függetlenné vált, s függetlenségüket fokozatosan ismerték el a nemzetközi szereplők. Az ország felbomlásával három új déli szomszédja lett Magyarországnak, ráadásul úgy, hogy Szerbia a jugoszláv államutódlási kérdések miatt megpróbálta fenntartani a jogfolytonosságot. (1992-ben létrejött a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság, melynek Szerbia és Montenegró volt a két tagja. 2003-ban az államalakulat Szerbia és Montenegró Államközösség nevet vette fel.)

1991 decemberében megszűnt a Szovjetunió, tagállamai sajátos önfelszámolási folyamatot hajtottak végre. Magyarország új szomszédja, az addigi „tagállami szomszéd” helyett a független Ukrajna lett.

1993. január 1-jén megszűnt Csehszlovákia, északi szomszédunk az ismét független Szlovákia lett. Szlovákia esetében a magyar kisebbség aránya a korábbi egységes országon belüli helyzethez képest jelentősen megnőtt.

1999-ben Magyarország a NATO tagja lett. A szövetségi rendszerhez való tartozás a szomszédsági környezetben belül kezdetben „szigetszerű” volt, az ország egyetlen más NATO-taggal sem volt közvetlenül határos. 1999 tavaszán Magyarország új NATO tagként „légtérrel vett részt” a Szerbia elleni légi háborúban. A vajdasági magyarság Szerbián belüli pozícióit nem javította a légiháború magyarországi támogatása.

2004-ben az ország Szlovákiával és Szlovéniával együtt az Európai Unió tagjává vált. A szomszédsági környezet államainak többsége – sajátos egyedi kívülállóságok mellett – 2009-re bekerült a közösségekbe. Ukrajna és Szerbia számít csak mindkét szervezetet illetően kívülállóknak.

2006 májusában Szerbia és Montenegró Államközösség – az utóbbi fél népszavazása után – szétvált, s így Szerbia Köztársaság lett a közvetlen szomszéd új neve.

2008. II. 17-én Koszovó albán többségű lakossága kikiáltotta függetlenségét Szerbiától, s a nemzetközi közösség egy része elismerte a volt tartomány függetlenségét. Ez Magyarország szomszédsági környezetét annyiban érintette, hogy Szerbia területe és népesség-

száma tovább csökkent, a tartomány függetlenségének elismerése a szomszédos államok körében meglehetősen ellentmondásos. Ausztria és Szlovénia önállóan döntött a tartomány függetlenségének az elismeréséről. Magyarország (Bulgáriával, Horvátországgal egy időben) elismerte Koszovó függetlenségét, míg Szlovákia, Románia, Ukrajna – nemzetközi jogi megközelítésekre hivatkozva, de alapvetően belső megfontolásokból – erre nem volt hajlandó.

Koszovó így sajátos módon a szomszédos környezet egyik kényes kérdésévé válhat hosszabb távon. Nem igazán szerencsés ha egy szomszédos ország határait, területét eltérő módon ítéli meg Magyarország és környezete egy része.

3. Összegzés

Magyarország állam-szomszédosági környezete, szélesebb értelemben a Kárpát-medence államosodási folyamatai rendkívül sajátosan alakultak az I. világháború utáni nagy újrendezéstől kezdve. Nincs olyan állama a térségnek, amelynek területe, határai nem változtak volna meg, így ne lenne „rövid távon” is területi identitás-problémája.

Magyarország és az „éppen szomszédos” államok közötti viszonyt, az időnként megjelenő súlyos feszültségeket a belső etnikai, történeti struktúrák változó módon terhelték. A NATO és európai uniós tagságok nem oldottak meg minden kétoldalú problémát. Magyarország és a szomszédos államok közötti viszonyt az eltérő alkalmazkodási stratégiák (például Koszovó függetlenségéhez való viszony) erősen befolyásolják.

Felhasznált irodalom

- Baráth Tibor* (1943): Az államépítés filozófiája a Kárpát-medencében. Nagy Jenő és Fia Kiadása. Kolozsvár.
- Gulyás László* (2003): A Vajdaság helyzetének hosszú távú változásai a jugoszláv államosodási folyamatokban 1918-tól napjainkig. A Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs. 82–93. old.
- Gulyás László* (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt., Budapest.
- Hajdú Zoltán* (2008): A kárpát-medencei államosodási folyamatok kérdőjelei: széttagolódás, kárpát-medencei integráció, avagy beolvadás az euro-atlanti nagytérségi rendszerbe. Közép-Európai Közlemények. 2008/2. szám. 27–34. old.
- Hajdú Zoltán* (2008): A Kárpát-medence államosodási folyamatainak változásai és történeti földrajzi elemzésük. Korall 2008. 9. évfolyam. 31. szám 75–100. old.